Om förklaringarna av ”selsyn” ord i förspråket till NT 1526

Henrik Williams

I INLEDNINGEN TILL *Jesus. Thet Nyia Testamentit på Swensko* (NT 1526) är betitlad ”It almennelighit förspråk till thet Nyia Testamentit”. Det är tio sidor långt och utgår från Luthers sexsidiga ”Vorrhede” i hans tyska översättning *Das Newe Testament Deutzsch* (NT 1522). Luthers företal motsvarar det svenska förspråkets första fyra sidor. Som tidigare forskning sedan länge har konstaterat är det svenska förspråket inte identiskt med det i Luthers utgåva.[1] Det förstnämnda fortsätter också med en presentation riktad till de inhemska läsarna på drygt en och en halv sida.

Resten av förspråket ägnas åt de 44 ord som betecknas som ”selsyn” och behöver förklaras för de olärda ”så lenge the begynna wänias ther widh”.[2] Gustav Vasas Bibel 1541 (GVB) innehåller liknande inledningar för både Gamla Testamentet och Nya Testamentet men inte ordförklaringarna, möjligen för att de vid det laget ansågs blivit obehövliga, eller möjligen för att att man ansåg att marginalkommentarerna i själva huvudtexten var tillräckliga. Dessa är något fler i GVB än i NT 1526, åtminstone om man ska döma av exemplet Matteusevangeliet där GVB har 85 kommentarer mot NT 1526 med sina 76. I Fig. 1 och Fig. 2 ges exempel ur NT 1526 på dels en sida med ordförklaringarna i förspråket, dels en sida ur Matteusevangeliet.

[1] Loenbom 1774 s. 29.

[2] NT 1526, bl. *4v. Det lägg i vilket förspråket är tryckt bär läggsignum * och saknar bladnumrering. Här anges hänvisning till sida inom detta lägg med läggsignum och blad inom lägget. Förspråket börjar på det andra bladets framsida (*2r) och löper fram till baksidan på läggets sista blad (*6v).

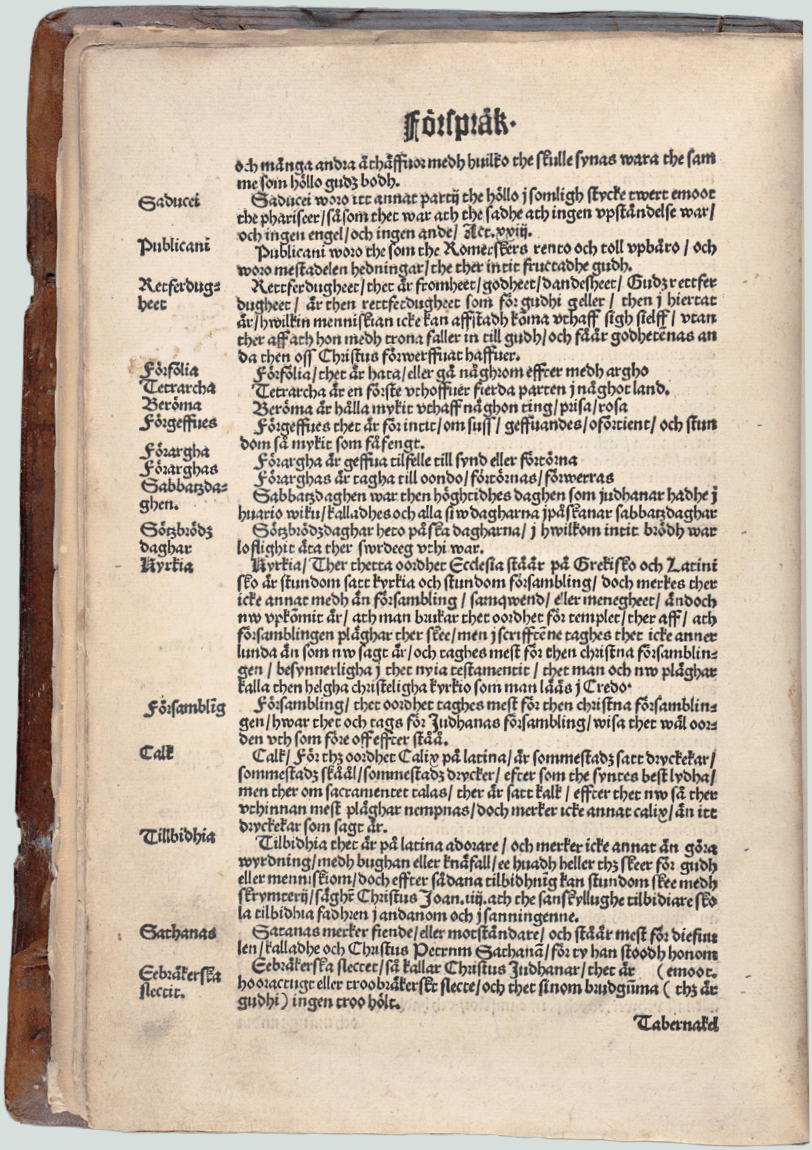

Förſpråk.

och många andra äthäffuer medh huilke the ſkulle ſynas wara the ſam me ſom höllo gudz bodh.

Saducei — Saducei woro itt annat partij the höllo j ſomligh ſtycke ewert emoot the phariſeer/ſå ſom ther war ath the ſadhe ath ingen vpſtåndelſe war/ och ingen engel/och ingen ande/ Act.xxiij.

Publicani — Publicani woro the ſom the Romerſkers rento och toll vpbåro / och woro meſtadelen hedningar/the ther intit fructadhe gudh.

Rettferdugheet — Rettferdugheet/ther är fromheet/godheet/dandesheet/ Gudz rettferdugheet / är then rettferdugheet ſom för gudhi geller / then j hiertat är/hwilkin menniſkian icke kan affſtadh kömma vthaff ſigh ſielff / vtan ther aff ath hon medh trona faller in till gudh/och fåår godherenas an da then oſſ Chriſtus förwerffuat haffuer.

Förfölia — Förfölia/ther är hata/eller gå någhom effter medh argho

Tetrarcha — Tetrarcha är en förſte vthoffuer fierda parten j någhot land.

Beröma — Beröma är hålla mykit vthaff någhon ting/priſa/roſa

Förgeffnes — Förgeffnes ther är för intit/om ſuſſ / geffuandes/oförient/ och ſtun dom ſå mykit ſom ſå fengt.

Förargha — Förargha är geffua tilfelle till ſynd eller förröma

Förarghas — Förarghas är ragha till oondo/förröras/förwerras

Sabbatzdaghen. — Sabbatzdaghen war then höghtidhes daghen ſom judhanar hadhe j huario wiku/kalladhes och alla ſiw dagharna jpåſkanar ſabbatzdaghar

Sörgbrödzdaghar — Sörgbrödzdaghar hetto påſka dagharna/ j hwilkom intit brödh war loſligh it åta ther ſwrdeeg vthi war.

Kyrkia — Kyrkia/ Ther thetta oordhet Eccleſia ſtåår på Grekiſko och Latini ſko är ſtundom ſatt kyrkia och ſtundom förſambling / doch merkes ther icke annat medh än förſambling / ſamqwend/ eller menegheet/ ändoch nw vpkömit är/ ath man brukar thet oordhet för templet/ther aff/ ath förſamblingen plåghar ther ſkee/men j ſcriffterne taghes thet icke annet lunda än ſom nw ſagt är/och taghes meſt för then chriſtna förſamblin gen / beſynnerligha j thet nyia teſtamentit / thet man och nw plåghar kalla then helgha chriſteligha kyrkio ſom man låås j Credo.

Förſambling — Förſambling/ thet oordhet taghes meſt för then chriſtna förſamblin gen/hwar ther och tags för Judhanas förſambling/wiſa ther wäl oor den vth ſom före offeffter ſtåå.

Calk — Calk/ För thz oordhet Calix på latina/är ſommeſtadz ſatt dryckekar/ ſommeſtadz ſkåål/ſommeſtadz drycker/ efter ſom the ſyntes beſt lydha/ men ther om ſacramentet talas/ ther är ſatt kalk / effter ther nw ſå ther vthinnan meſt plåghar nempnas/doch merker icke annat calix/ån itt dryckekar ſom ſagt är.

Tillbidhia — Tilbidhia ther är på latina adorare / och merker icke annat än göra wyrdning/medh bughan eller knåfall/ee huadh heller thz ſkeer för gudh eller menniſkiom/doch effter ſådana tilbidhnig kan ſtundom ſkee medh ſkrymmerij/ſåghe Chriſtus Joan.viij.ath the ſanſkyllughe tilbidiare ſko la tilbidhia fadhren j andanom och j ſanningenne.

Sathanas — Sathanas merker fiende/eller motſtåndare/ och ſtåår meſt för dieſun len/kalladhe och Chriſtus Petrum Sathanä/ för ty han ſtoodh honom

Sebråkerſka — Sebråkerſka ſlecter/ſå kallar Chriſtus Judhanar/ther är (emoot hoorlaccnge eller troobråkerſet ſlecte/och ther ſinom budgiima (thz är gudhi) ingen troo höllt.

Tabernakel

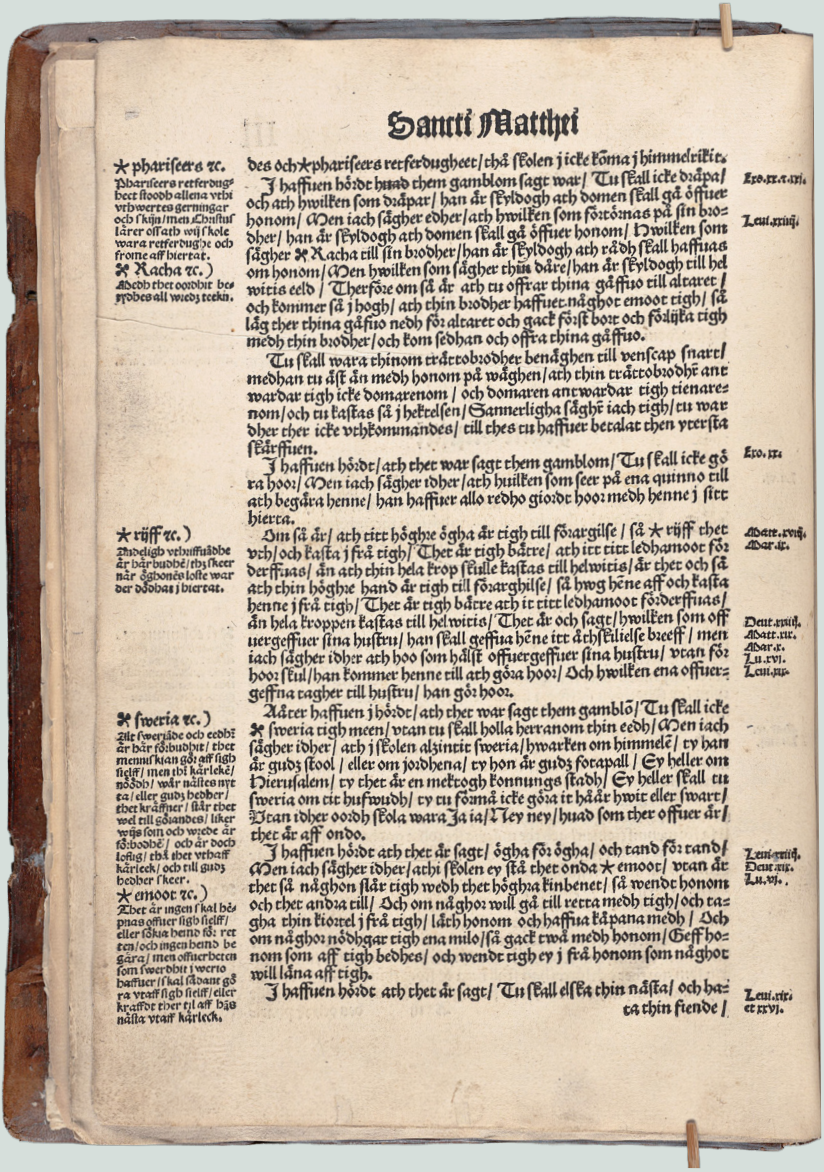

Sancti Matthei

✠ phariseers ꝛc. Pharisæers retferdugheet stoodh allena vthi vthwerres gerningar och ſkijn/men Chriſtus lårer oſſ ath wij ſkole wara retferdugere och frome aff hiertat.

✠ Racha ꝛc.) Ahedh ther oordhit des fyrdes all wredz reekn.

des och ✠phariſeers retferdugheet/ thå ſkolen j icke kôma j himmelrikit.

Exo.xx.c.xxi.

J haffuen hôrdt huad them gamblom ſagt war/ Tu ſkall icke dråpa/ och ath hwilken ſom dråpar/ han år ſkyldogh ath domen ſkall gå öffuer honom/ Men iach ſågher edher/ath hwilken ſom förtrônas på ſin brôdher/ han år ſkyldogh ath domen ſkall gå öffuer honom/ Hwilken ſom ſågher ✠ Racha till ſin brodher/han år ſkyldogh ath rådh ſkall haffuas om honom/ Men hwilken ſom ſågher thin dåre/han år ſkyldogh till helwitis eeld/ Therföre om ſå år ath tu offrar thina gåffuo till altaret/ och kommer ſå j hogh/ ath thin brodher haffuer någhot emoot tigh/ ſå låg ther thina gåffuo nedh för altaret och gack förſt bort och förlijka tigh medh thin brodher/ och kom ſedhan och offra thina gåffuo.

Leui.xxiiij.

Tu ſkall wara thinom trâtrobrodher benâghen till venſcap ſnart/ medhan tu âſt ân medh honom på wâghen/ ath thin trâtrobrodher antwardar tigh icke domarenom/ och domaren antwardar tigh tienarenom/ och tu kaſtas ſå j hektelſen/ Sannerligha ſâghe iach tigh/ tu wardher ther icke vthkommandes/ till thes tu haffuer betalat then yterſta ſkärffuen.

Exo. xx.

✠ rüff ꝛc.) Rudeligh vthuffuädde âr bârbrudhe/ thz ſkeer nâr ögdonês loſte war der dôdhas j hiertat.

J haffuen hôrdt/ ath ther war ſagt them gamblom/ Tu ſkall icke gôra hoor/ Men iach ſâgher idher/ath huilken ſom ſeer på ena quinno till ath begâra henne/ han haffuer allo redho giordt hoor medh henne j ſitt hiertа.

Matt.v.xviij. Mar.xi.

Om ſå âr/ ath itt hôghre ôgha âr tigh till förargilſe/ ſå ✠ rüff ther vth/ och kaſta j frå tigh/ Ther âr tigh bâtre/ ath itt titt ledhamoot förderffuas/ ân ath thin hela kropp ſkulle kaſtas till helwitis/ âr ther och ſå ath thin hôghe hand âr tigh till förarghilſe/ ſå hwg hene aff och kaſta henne j frå tigh/ Ther âr tigh bâtre ath it titt ledhamoot förderffuas/ ân hela kroppen kaſtas till helwitis/ Ther âr och ſagt/ hwilken ſom offuergeffuer ſina huſtru/ han ſkall geffua hene itt âthſkilieſſe breeff/ men iach ſâgher idher ath hoo ſom hâlſt offuergeffuer ſina huſtru/ vtan förhoor ſkul/ han kommer henne till ath gôra hoor/ Och hwilken ena offuergeffna tagher till huſtru/ han gôr hoor.

Deut.xxiiij. Matt.xix. Mar.x. Lu.xvi. Leui.xx.

✠ ſweria ꝛc.) Alt ſwerjâde och eedhi âr bâr förbudhit/ ther mennifkian gôr aff figh ſieliff/ men ibi kârleke/ nôdh/ wâr nâſtes nytta/ eller gudz bedher/ ther kräffuer/ ſtâr ther wel till gôrandes/ liker wijs ſom och wrede âr förbodhe/ och âr doch loſing/ thâ ther vthaff kârleek/ och till gudz bedher ſkeer.

✠ emoot ꝛc.) Ther âr ingen ſkal bepnas offuer figh ſieliff/ eller ſôkia heind för retten/ och ingen heind begâra/ men offuerberen ſom ſwerdit j werto haffuer/ ſkal ſådane göra vtaff figh ſieliff/ eller kraffde ther tyl aff bâde nâſta vtaff kârleek.

Matt.v. Leui.xix. Deut.xxiij. Lu.vj.

J haffuen hôrdt ath ther âr ſagt/ ôgha för ôgha/ och tand för tand/ Men iach ſâgher idher/ath j ſkolen ey ſtå ther onda ✠ emoot/ vtan âr ther ſå nâghon ſlâr tigh wedh ther hôghra kinbenet/ ſå wendt honom och ther andra till/ Och om nâghor will gå till retta medh tigh/ och taga thin kiortel j frå tigh/ lâth honom och haffua kâpana medh/ Och om nâghor nôdhgar tigh ena milo/ ſå gack twå medh honom/ Geff honom ſom aff tigh bedhes/ och wendt tigh ey j frå honom ſom nâghot will lâna aff tigh.

Leui.xix. et xxvj.

J haffuen hôrdt ath ther âr ſagt/ Tu ſkall elſka thin nâſta/ och hata thin fiende/

Fig. 2. Sida från Matteusevangeliet med marginalkommentarer i NT 1526, del 1, bl. 3v. Foto: Kungliga biblioteket.

En inledning läses rimligen först och bestämmer i hög grad hur läsarna uppfattar resten av texten i NT 1526. I detta bidrag vill jag belysa varifrån inspirationen till ordförklaringarna kan ha kommit, när dessa ”selsyn” ord först är belagda på svenska, vilka ord som har valts ut och vilka av dem som har resp. inte har levt kvar i den kyrkliga terminologin idag samt slutligen var i marginalkommentarna till NT 1526 de återfinns.

Redan i tredje stycket av företalet till NT 1526 förklaras en biblisk term, nämligen *evangelium*:

> Och är Euangelium it grekiskt oord / lydhandes så mykit som it gott budhscap / godh nymäre / godh ny tidhende / gott anskrij / ther man aff sägher och siwnger / och är gladh / så som thå skeedde når Dauid offuer wan then stora Goliat / thå wort itt gott anskrij[3]
>
> (’Och Evangelium är ett grekiskt ord, betydande så mycket som ett gott budskap, goda nyheter, goda nya underrättelser, god förkunnelse, som man förkunnar och sjunger och är glad av; såsom skedde när David övervann den stora Goliat, då vart en god förkunnelse [...].’)[4]

Några sidor längre fram inleds sedan det som är unikt för den svenska översättningen i motsats till Luthers, nämligen en förklaring till varför Nya Testamentet bör finnas på folkspråket:

> Här haffuer tu nw christelighe läsare thet nyia testametzens böker på Swenskt måål / huilkit först vthscriffuit war vth aff the helgha Euangelister och Apostlar på Grekiskt måål [...] / Och woro samma nyia testamentzens böker sedhan wende in på latinisk / thå christendomen war kommen till Rom och vthi Walskaland ther thet målet brukas / Och effter christendomen är tädhan effter kommen till Tyszland / Engeland / Danmark och Suerige / och andra land flere the här till dags vnder Romerska kyrken lydt haffua / wort then helgha scrifft och tidhegierden oss fången på thet målet som the brukadhe / thet war på

[3] Förkortningar är upplösta och radindelningen ändrad. Originaltexten är lätt tillgänglig genom den digitala utgåvan, fotona av ett originalexemplar i Alvin (under NT 1526 i bibliografin) eller någon av de utgåvor i nytryck (Andersson 1893) eller faksimil (Wieselgren 1951 resp. Gamby 1966) som har publicerats.

[4] Texten ur NT 1526 återges här och till övriga citat i moderniserad språkdräkt, utförd av mig.

> latina / thet doch wäl hadhe boort sigh ath vthfåås skulle på hwars landens eghit tungomåål / ther troon annammat wort / ath såsom Christus är kommen till ath frelsa alla / så moste och hans oord the han för wår salugheet skull lärdt haffuer wara almennelighen och ingom fördold /[5]
>
> (’Här har du nu, kristliga läsare, det Nya Testamentets böcker på svenskt språk, vilket först blev författat av de heliga evangelisterna och apostlarma på grekiskt språk [...] Och sedan blev desamma Nya Testamentets böcker översatta till latin då kristendomen hade kommit till Rom och i Italien där det språket används. Och eftersom kristendomen har kommit därifrån till Tyskland, England, Danmark och Sverige och flera andra länder, de som tills nu har lytt under romerska kyrkan, blev den heliga skrift och tidegärden oss given på det språket som de använde – det var på latin – trots att det hade varit passande att de skulle erhållas på varje lands eget språk där tron togs emot, för att såsom Kristus har kommit för att frälsa alla, så måste också hans ord, de han har förkunnat för vår salighets skull, vara allomfattande och fördolda för ingen.’)

Vad vi har här är möjligen Sveriges första kända språkvårdsprogram: ett budskap förmedlas bäst på det egna språket. Senare på samma sida kommer ett ofta citerat stycke:

> För thenna saak skul är nw j förstonne thet Nyia Testamentit här vthsatt på swensko / thet gambla kan medh gudz hielp wäl snarligha efterkomma / ath fatighe eenfåldughe prester som fögo latina kunna / och oförfarne äro j scrifftenne / och teslikes andra christna menniskior som j book läsa kunna / mågha här åt minsto haffua enfalleligha texten / såsom han vthaff euangelisterna och apostlana scriffuen är.[6]
>
> (’Av denna orsak är nu till att börja med det Nya Testamentet här översatt till svenska – det gamla kan med Guds hjälp väl snart följa – för att stackars enkla präster som kan litet latin och är obevandrade i Skriften [= Bibeln], och dessutom andra kristna människor som kan läsa i bok, måtte här åtminstone ha den enkla texten, såsom den är skriven av evangelisterna och apostlarna.’)

[5] NT 1526, bl. *4r.
[6] NT 1526, bl. *4r.

Detta i sin tur är ett indirekt argument för läskunnighet, en bristvara under tidigt 1500-tal. Förspråkets författare inser dock själv att översättningen stundvis kan vara svårförståelig, vilket framgår av följande två textcitat (min emfas):

> Och skall ingen förarghas eller förundra om oorden j scrifftenne finnas stundom icke så liwsligha satt / ath man all ting clarligha förstår / för ty samma oord woro sagd på itt annat måål / och när thet sedhan wendes på swensko / funnos stundom icke sådana oord på swenskt mål / som giorde fyllest emoot the Latiniska eller Grekiska oorden / Haffuer icke heller scrifften j en lång tijdh warit offuer alt brukat / vtan allenast någhon stycke ther och hwar som man j tidhegerden hafft haffuer / och äro för then skull icke vpkommen sådana oord som scrifften brukar / och skola vthan twiffuel wäl tyckias mångom wara **selsyn** j förstonne / till thes man wardher mera öffuat j scrifftenne / Så skall man doch icke för then skull strax styggias widh scrifftena / vtan öffua sigh iw meer och meer ther vthinnan / så lenge then **selsynheet** wäl förgås / och förståndet aff förfarenheetenne tillwexer / och wardher samma öffning så medh tijdhen förandes tigh vthi förståndet / ath tu icke mykin vthtydhilse skal behöffua /
>
> OCh effter somligh oorden som sagt är wäl skola synas **selsyn** / äro här någhon aff them satte j hoop / såsom vthi itt register / och vthtydhes huadh meningen är medh samma oord / för the eenfållugha skull / så lenge the begynna wänias ther widh.[7]
>
> ('Och ingen skall förargas eller förundra sig om orden i Skriften ibland inte befinns vara så tydligt skrivna, att man förstår allting klart, eftersom samma ord blev sagda på ett annat språk, och när det sedan översattes till svenska, fanns ibland inte sådana ord på svenskt språk som var likvärdiga med de latinska eller grekiska orden. Skriften har under lång tid inte heller använts överallt, utan bara några bitar där och var som man har haft i tidegärden. Och därför har inte sådana ord som Skriften brukar kommit till användning och ska väl utan tvivel för många tyckas till en början vara **sällsynta** till dess man blir mer övad i Skriften. Därför ska man dock inte för den skull strax få motvilja mot Skriften, utan öva sig ständigt mer och mer däruti, till dess att **sällsyn-**

[7] NT 1526, bl. *4r–4v.

> **theten** väl försvinner och förståndet växer till genom erfarenhet. Och samma övning bringar dig så förstånd med tiden så att du inte ska behöva mycket förklaring.
>
> Och eftersom somliga av orden, som sagt, väl ska synas **sällsynta**, är här några av dem samlade såsom i ett register, och förklaras vad meningen är med samma ord för de enklas skull, till dess att de böjar vänja sig vid dem.’)

Ordet *selsyn*, fornsvenskans *siældsyn* ’sällsynt, ovanlig, sällan förekommande el. påkommande, egendomlig’ enligt Söderwall (Söderwall) är här en pluralform syftande på att de diskuterade orden är sällsynta. Många skulle nog tro att det är fråga om *sällsynta* i SAOB:s första bemärkelse, nämligen ord ”som sällan l. sparsamt förekommer; ovanlig[a]; sällan skådad[e], rar[a]”, alltså ord som inte ofta ses, som är ovanliga, infrekventa. Men som vi ska se handlar det om något annat, nämligen SAOB:s betydelse 2 vilken anges som utdöd: alltså om ”(†) besynnerlig[a], underlig[a], märklig[a]; egen(artad)[e]” ord. Båda betydelserna finns också i fornsvenska, enligt Söderwalls beskrivning.

Innan jag närmare undersöker de sammanlagt 44 ord som har ansetts behöva förklaras diskuterar jag varifrån själva idén om ordförklaringar kommer.

Inspirationen till ordförklaringarna

Redan under 1800-talet konstaterades att det finns liknande ordförklaringar i den danska översättningen *Thette ere thet Nøye testamenth paa danske ret effter latinen vdsatthe* (NT 1524), som alltså föregår den svenska med två år. Det har diskuterats om översättarna av NT 1526 har varit bekanta med den danska föregångaren men konsensus verkar vara att den i så fall ändå inte har påverkat den svenska utgåvan. Erik Stave skriver: ”En möjlighet vore, att t.ex. tanken på anbringandet af ordförklaringen i inledningen föranledts av [den danska öfversättningen]”[8], men han avvisar generellt tanken på något som helst beroende. Hans

[8] Stave 1896, s. 222.

motargument verkar dock vila dels på att den danska utgåvan blev sent känd och ansågs undermålig enligt ett brev från Laurentius Andreæ till ärkebiskopen i Norge Olav Engelbrektsson, dels på "den svenska öfversättningens karakter" i stort.[9]

Icke desto mindre måste konstateras att NT 1524 i sitt obetitlade, 13 sidor långa förord, under rubriken "Foretaale til leseren" på drygt tre sidor, i marginalen uppför sammanlagt ett drygt trettiotal enstaka ord eller uttryck som förklaras i motsvarande huvudtext (Fig 3).

De utvalda uttrycken består av "the wbeuande ourd som icke huer man forstaar efter scrifftens lydelse / oc effter sin vdtyelse / oc icke almendelige taale / som huer mand forstaar / som her nw effter følger"[10] ('de obekanta ord som inte varje människa förstår enligt Skriftens innebörd och efter sin betydelse, och inte allmänt tal som varje människa förstår, som nu härefter följer'):

> **Kiød**, Blod oc Kiød, Korss, **Kirke**, **Biscop**, **Prester**, Diaconer, **Phariseer**, Offer, Messen, fød øyge haand, Suer, Ulye och smorelse, Do[p], Adam, Skiold, Faste, Rip oc ryss oc skoo, Fristermand, Affguderie, **Epistel**, Tynge, Profeter discipuler apostler, Søffn, Ild och Helgen.

Det operativa uttrycket är här "som icke huer man forstaar efter scrifftens lydelse / oc effter sin vdtyelse". Urvalet gäller alltså i första hand ord som har en särbetydelse i bibliska sammanhang, och på denna punkt följer uppenbarligen NT 1526 samma urvalsprincip.

Däremot är det långt ifrån samma ord man har koncentrerat sig på. Bara de sex som har markerats med fetstil ovan är gemensamma, och ordningen verkar vara godtycklig i förhållande till NT 1526. Där behandlas följande ord:

[9] Stave 1896, s. 221–222.
[10] NT 1524, bl. B2r.

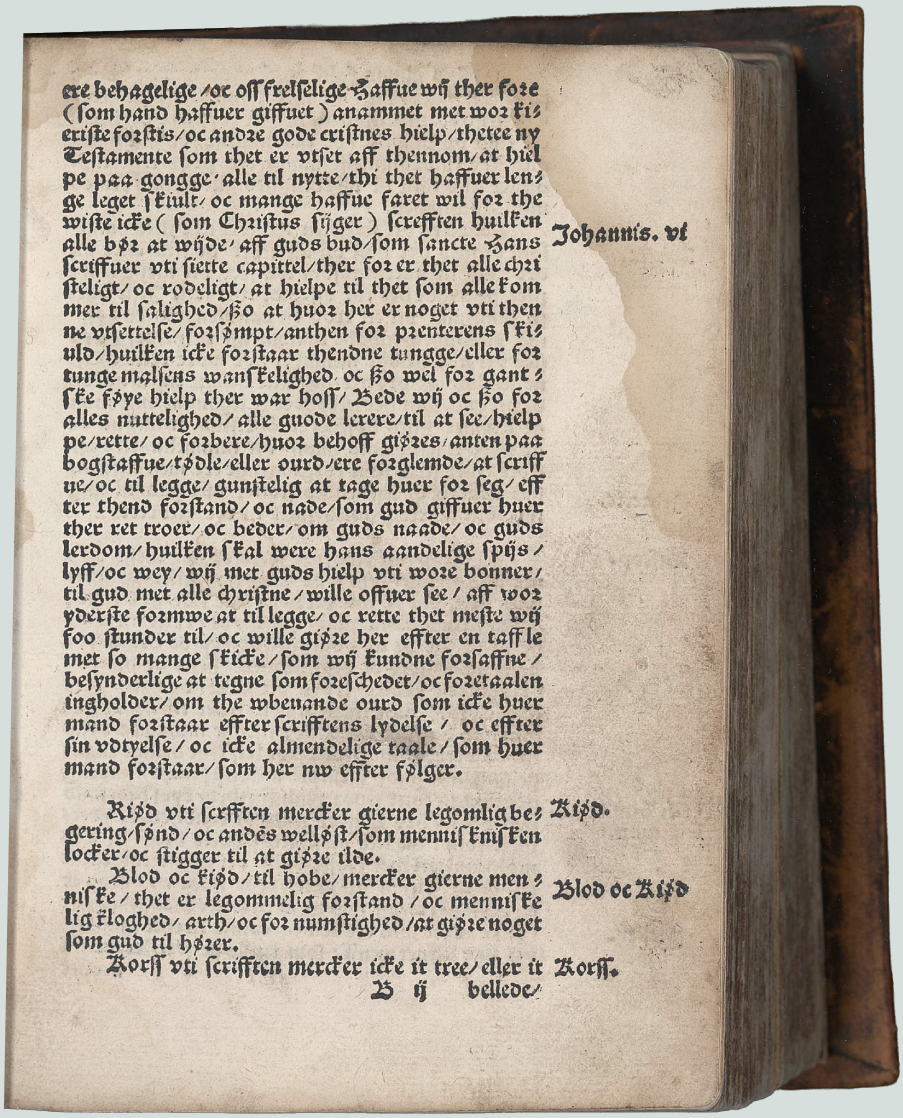

ere behagelige / oc oss frelselige. Haffue wy ther fore
(som hand haffuer giffuet) anammet met wor kri-
ste forstis / oc andre gode cristnes hielp / thette ny
Testamente som thet er vtset aff thennom / at hiel
pe paa gongge / alle til nytte / thi thet haffuer len-
ge leget skiult / oc mange haffue faret wil for the
wiste icke (som Christus siger) screffren huilken
alle bør at wyde / aff guds bud / som sancte Hans Johannis. vi
scriffuer vti siette capittel / ther for er thet alle chri
steligt / oc rodeligt / at hielpe til thet som alle kom
mer til saligheed / so at huor her er noget vti then
ne vtsettelse / forskympt / anthen for prenterens ski-
uld / huilken icke forstaar thendne tungge / eller for
tunge malens wanskelighed oc so wel for gant s
ske foye hielp ther war hoss / Bede wy oc so for
alles nuttelighed / alle gnode lerere / til at see / hielp
pe / rette / oc forbere / huor behoff gyres / anten paa
bogstaffue / tydle / eller ourd / ere forglemde / at scriff
ue / oc til legge / gunstelig at tage huer for seg / eff
ter thend forstand / oc nade / som gud giffuer huer
ther ret troer / oc beder / om guds naade / oc guds
lerdom / huilken skal were hans aandelige spijs /
lyff / oc wey / wy met guds hielp vti wore bonner /
til gud met alle christne / wille offuer see / aff wor
yderste formwe at til legge / oc rette thet meste wy
foo stunder til / oc wille gyre her effter en taffle
met so mange skicke / som wy kundne forsaffne /
besynderlige at tegne som foreschedet / oc foretaalen
ingholder / om the wbenande ourd som icke huer
mand forstaar effter scrifftens lydelse / oc effter
sin vdtyelse / oc icke almendelige taale / som huer
mand forstaar / som her nw effter følger.

Kiød vti scrffren mercker gierne legomlig be- Kiød.
gering / synd / oc andes wellyst / som menniskeligen
locker / oc stigger til at gyre ilde.

Blod oc kiød / til hobe / mercker gierne men- Blod oc Kiød
niske / thet er legommelig forstand / oc menniske
lig kloghed / arth / oc for numstighed / at gyre noget
som gud til hører.

Korss vti scriffren mercker icke it tree / eller it Korss.

Fig. 3. Ur Foretaalen til leseren, NT 1524, bl. B2r. Foto: Nasjonalbiblioteket, Oslo.

> Menniskiors läro, Trääl, Första, Nöctern, **Epistel**, Gudhactugheet, **Phariseus**, Publicani, Retferdugheet, Förfölia, Tetrarcha, Beröma, Förgeffues, Förargha, Förarghas, Sabbatzdaghen, Sötzbrödz daghar, **Kyrkia**, Försambling, Calk, Tillbidhia, Sathanas, Eebräkerska slectit, Tabernakel, Skatt, Säädh, **Kött**, Siäl, Huggorma, Sinagoga, **Prester**, Aåldersman, **Biscop**, Nijt, Proselit, Hälugh, Brodher, Syster, Soffua, åffsoffua, Döödh, Lijff, Umskärilse, Vthkorat Barn.

Även NT 1524 "Søffn", jfr NT 1526 "Soffua, åffsoffua", skulle kunna räknas in men ordformer och förklaring skiljer sig åt. Det senare gäller i och för sig också exempelvis "Kiød" resp. "Kööt" där det förra förklaras på följande sätt 1524: "Kiød vti scr[i]fften mercker gierne legomlig begering / sönd / oc ande*n*s welløst / som mennisknisken [sic] locker / oc stigger ['plågar'] til at giøre ilde." I NT 1526 är istället definitionen denna:

> Kööt ståår stundom för menniskia / såsom Jo. j. oordhet är wordhet köt / och Matt. xxiiij. hadhe intit köt salugt wordhit / Stundom står thet för thet menniskian är vthaff sigh sielff vtan then helgha anda / så som Jo. iij. kötit dogher intit / och mångestadz j sancti Pauli epistler / ther han säter kötet twert emoot andan.[11]
>
> ('Kött står ibland för människa, såsom i Johannesevangeliet 1:a kapitlet: ordet har blivit kött, och i Matteuesevangeliet 24:e kapitlet: inget kött hade bilivit saligt. Ibland står det för det människan är av sig själv utan den heliga ande, såsom i Johannesevangeliet 3:e kapitlet: köttet duger inte, och på åtskilliga ställen i sankt Pauli epistlar, där han sätter köttet tvärtemot anden.')

Vi vet att Laurentius Andreæ kände till den danska översättningen genom ett brev från honom den 10 augusti 1526 till den norske ärkebiskopen:[12]

> Mot slutet av företaget, när arbetet med tryckningen redan stod nära sin fullbordan, kom mig i händerna ett exemplar av Nya testamentet i översättning till danska. Jag hoppas dock att vår översättning är mer

[11] NT 1526, bl. *6r.
[12] Stave 1893, s. 220.

> genomarbetad. Magister Olaus Magni tillskriver mig från Lübeck att några unga danska studenter i Wittenberg utfört denna danska översättning.[13]

Med tanke på att Luther 1522 inte innehåller några ordförklaringar och att det vore märkligt om ingen i Sverige kände till att NT 1524 har sådana förklaringar, kan det trots allt förhålla sig så att själva inspirationen kom därifrån när författaren av förspråket i NT 1526 skulle skrida till verket. Dock kan det hypotetiskt sett i stället handla om påverkan från någon annan, kanske i första hand tysk, bibelutgåva mellan 1522 och 1526. Det återstår i så fall att visa på en sådan föregångare. Att författaren till förspråket i NT 1526 helt oberoende kommit på idén med ordförklaringar så snart efter att sådana publicerats i NT 1524 är enligt min mening osannolikt.

När de ”selsyn” orden först är belagda på svenska

Hannah Kress menar att de glosserade orden ”aus dem Griechischen oder Lateinischen stammen und im Schwedischen keine Entsprechung haben, weil sie bisher nicht gebraucht werden”[14]. Detta stämmer inte eftersom dels ganska få av orden har utomgermanskt ursprung, dels två tredjedelar av de ord som förklaras är belagda redan i medeltida fornsvenska. Med något möjligt undantag (*tabernakel?*) handlar det om ord som antingen ingår i vardagsspråket eller betecknar sedan gammalt välkända kyrkliga termer som *biskop*, *kalk*, *helig*, *kyrka*. Det rör sig om sammanlagt 29 av de 44:

> beröma, biscop, brodher, calk, döödh, förargha, förarghas, förfölia, förgeffues, försambling, första, huggorma, hälugh, kyrkia, kött, lijff, prester, retferdugheet, siäl, skatt, soffua, syster, säädh, tabernakel, tillbidhia, trääl, umskärilse, vthkorat, aåldersman.

[13] Översättningen är hämtad från Wollin 2024, s. 117.

[14] Kress 2021, s. 76. (’härstammar från grekiska eller latin och inte har något ursprung i svenska, eftersom de inte dittills blivit brukade’)

Resten av orden är NT 1526 första källan för, även om vissa av dem mycket väl kan vara äldre men bara inte belagda i någon bevarad skrift. Dock handlar det här ibland om ord som hämtats direkt från Luthers översättning, som *ebräkersk* 'äktenskapsbrytande, horisk' (Luther: *ehebrechersche*) och *nöctern* 'nykter' (Luther: *nuchtern*). Det kan också vara fråga om ord som motsvaras av andra termer i fornsvenskan, som *phariseus* vilket i fornsvenska heter *laghkloka judhanna* eller *laghuisom iudhom* samt *publicani* vilket motsvaras av *tollare*. Ordet *nit* har under medeltiden en enbart negativ betydelse, nämligen 'förbittring, bitterhet, fiendskap, avund' men används i NT 1526 även positivt: "men nijt är stundom j thz gott är" ('men nit är ibland i det som är gott').

Övriga ord som inte återfinns i fornsvenska enligt Söderwall är: åffsoffua (*avsova*), gudhactugheet (*gudaktighet*), menniskiors läro, phariseus (*farisé*), proselit (*proselyt*), publicani (*publikaner*), sabbatzdaghen (*sabbatsdagen*), sathanas (*satan*), sinagoga (*synagoga*), sötzbrödz daghar (*sötebrödsdagar*), tetrarcha (*tetrark*) och epistel.[15]

Av dessa ord eller uttryck finns tre bara i NT 1526 men inte senare, officiella svenska bibelöversättningar, nämligen "ebräkersk" (se ovan), "människors lära" (bara i förspråket, ej i själva bibeltexten; jfr dock Bibel 2000 Kol. 2:22 "människors bud och läror") och "åldersman". I dessa fall har alltså den kyrkliga terminologien gått en annan väg.

I GVB används fortfarande fem av dessa ord som senare inte ingår i officiella översättningar, nämligen *avsova* (1917 ibland: *avsomna*; Bibel 2000: *avlida*, *dö*), *biskop* (1917: *församlingsföreståndare*; 2000: *församlingsledare*), *epistel* (1917 och 2000: *brev*), *sötebrödsdagar* (1917 och 2000: *osyrade brödets högtid*) samt *utkorat barn* (1917: *barnaskapets*; 2000: *söners rätt*).

Ord som fortfarande finns i 1917 är *kalk* (2000: *bägare*), *gudaktighet* (1917 bara i 1 Tim. 3:16 – 2000: *vår religion* – annars 1917 och 2000: *gudfruktiga*, jfr dock *ogudaktighet*), *nit* (mer sparsamt), *publikan* (2000: *tullindrivare*), *tabernakel* (2000: *tält*) samt *träl* (2000: *slav*).

Hela 28 av förspråkets "selsyn" ord finns fortfarande i Bibel 2000:

[15] Söderwall har ett belägg på *epistola* men det kan betraktas som ett latinskt citatord.

berömma, *broder*, *död*, ***farisé***, *förarga*, *förfölja*, *förgäves*, *församling*, *förste* (1 Kor. 15:26), *helig*, *kyrka*, ***kött***, *liv*, *nykter*, *omskärelse*, ***proselyt***, *präst*, ***rättfärdighet***, ***sabbatsdag***, *satan*, *synagoga*, *själ*, *skatt*, *sova*, *syster*, ***säd***, ***tetrark***, *tillbe*.

Orden i fetstil är sådana som sekulära eller bibelovana läsare kan tänkas vara obekanta med. Att *säd* kan ha betydelsen ’livsfrukt, avkomling’ är nog också främmande liksom de många bibetydelserna för *kött*.

Intressant nog används fortfarande i Bibel 2000 flera av de ord som genom NT 1526 för första gången har belagts i skrift, nämligen *farisé*, *nykter*, *proselyt*, *sabbatsdag*, *satan*, *synagoga* och *tetrark*. Bara ett par tillhör dock det vardagliga ordförrådet.

Var i NT 1526 ”selsyn” ord förklaras

Den sista fråga jag vill beröra är var i huvudtexten förspråkets ”selsyn” ord nämns i marginalkommentarerna. Den viktigaste frågan här gäller huruvida urvalet gjordes efter att hela översättningen förelåg eller inte. De 44 orden får marginalförklaringar totalt 14 gånger (tio i Matteusevangeliet, en i Johannesevangeliet, två i Apostlagärningarna och en i Romarbrevet).

Sammanlagt finns 276 marginalförklaringar,[16] 137 till och med Apostlagärningarna samt 126 av de återstående 139 i Romar-, Korintier-, Galater- och Efesierbreven. De sista 90 sidorna, en fjärdedel av bibeltexten, får bara 13 förklaringar (5 %). Fördelningen har två orsaker varav den första är teologisk: De bibelböcker som anses viktigast kommenteras mest.

Den andra orsaken är att NT 1526 trycktes i två ungefär lika omfattande delar varav evangelierna och Apostlagärningarna utgör ett parti och resten ett annat. Uppenbarligen blev det stressigt mot slutet, vilket de 44 ordförklaringarna också visar. Av dem påträffas 13 av de totalt 14 i första partiet av NT och bara en i det därpå följande Romarbrevet.

[16] Mt.: 75; Mk.: 6; Lk.: 26; Jh.: 25; Apg.: 5; Rom.: 44; 1 Kor.: 42; 2 Kor.: 18; Gal.: 11; Ef.: 11; Fil.: 1; Kol.: 2; 1 Tess.: 1; 2 Tess.: 1; 1–2 Tim.: 0; Tit.: 0, Filem.: 0; 1 Pet.: 3; 2 Pet.: 0; 1 Jh.: 1; 2–3 Jh.: 0; Heb.: 3; Jak.: 0, Jud.: 0; Upp.: 1.

Samma fördelning gäller den avslutande, mycket kortfattade erratalistan. Tydligen hann man bara korrekturläsa (och det extremt slarvigt) fram till kapitel 7 av Romarbrevet där sista ordförklaringen av ett *selsynt* ord förekommer.

Sammanfattning

Denna lilla studie är bara ett första försök att undersöka en aspekt av språkbruket i NT 1526, särskilt de ord som författaren till förspråket ansåg behövde förklaras. Resultatet kan för det första sammanfattas med att de flesta av dessa ord användes redan på medeltiden men också att merparten finns kvar i Bibel 2000. Det beror på att det generellt handlar om vanliga ord men som hade en särskild innebörd eller vikt i bibelspråket.

För det andra, och kanske viktigare, ger marginalkommentarerna i själva bibeltexten ytterligare bevis för att utgivningen av NT 1526 hastats fram eftersom bara ett drygt dussin av förspråkets stickord återkommer i dessa kommentarer och med ett undantag bara i den första delen av editionen, till och med Apostlagärningarna. Tillsammans med marginalkommentarernas totala fördelning och omfattningen av den erratalista som avslutar utgåvan är detta ett starkt argument för att redigering och korrekturläsning av verket aldrig hann slutföras före tryck. Detta är ingen ny insikt men stöder det som bland annat Lars Wollin har konstaterat.[17] För det tredje finns det starka indicier på att ordförklaringarna i NT 1526 har sitt mönster i NT 1524 på danska, vilket möjligen öppnar för annan påverkan därifrån.

[17] Wollin 2024, s. 119, 200.

Litteratur- och källförteckning

Källor

1917 = *Bibeln eller Den heliga skrift*. Översättningen gillad och stadfäst av Konungen. Stockholm: Norstedt. Elektroniskt tillgänglig: https://www.bibeln.se/bibel/B1917/.

Andersson, Aksel (utg.) (1893): *Thet Nyia Testamentit på Swensko af år 1526*. Med understöd af Kongl. Maj:t och Svenska Akademien ånyo utgivet. 1. Text. Uppsala: Akademiska boktryckeriet.

Bibel 2000 = *Bibeln*. Bibelkommissionens översättning (2000). Stockholm: Verbum. Elektroniskt tillgänglig: https://www.bibeln.se/bibel/B2000/.

Gamby, Erik (utg.) (1966): *Thet Nyia Testamentit på Swensko 1526*. Med en efterskrift utgiven i faksimil. Uppsala: Bokgillet.

GVB = *Biblia. Thet är All then Helgha Scrifft på Swensko* (1541). Upsala. Exemplar: Göteborg, Göteborgs universitetsbibliotek, Fol. Före 1600. Sv. [1541] (urn:nbn:se:lb-lb9559536-faksimil)..

NT 1522 = *Das Newe Testament Deutzsch* (1522). Wittenberg. Exemplar: Stuttgart, Württenbergische Landesbibliothek, Bb deutsch 152201 (urn:nbn:de:bsz:24-digibib-bsz3517275746).

NT 1524 = *Thette ere thet Nøye testamenth paa danske ret effter latinen vdsatthe* (1524). Leipzig: Melchior Lotter. Exemplar: Oslo, Nasjonalbiblioteket, D Pal 83, (nb.no|NBN:no-nb_digibok_2022012828004).

NT 1526 = *Jesus. Thet Nyia Testamentit på Swensko* (1526). Stockholm. Exemplar: Uppsala, Universitetsbiblioteket, Sv. Rar. Fol. 10:23, (urn:nbn:se:alvin:portal:record-250562).

Wieselgren. Oscar (utg.) (1951): *Thet Nyia Testamentit på Swensko tryckt 1526*. Faksimiledition. Malmö: Malmö ljustrycksanstalt.

Litteratur

Kress, Hannah M. (2021): *Reformation und kalkulierte Medialität. Olaus Petri als Publizist der Reformation im schwedischen Reich*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Loenbom, Samuel (1774): *Utkast Til en Historia Om Swenska Bibel-Öfwersätningar*. Stockholm.

SAOB = *Ordbok över svenska språket*, utg. av Svenska Akademien (1893–2023). Lund. Elektroniskt tillgänglig: www.saob.se.

Stave, Erik (1893): *Om källorna till 1526 års öfversättning av Nya Testamentet*. Uppsala: Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. Elektroniskt tillgänglig på archive.org (omkllornatilrsfoostavgoog).

Söderwall = Söderwall, K. F. (1884–1918): *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*, med Supplement utg. (1925–73) av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren och E. Wessén. Lund: Berlingska.

Wollin, Lars (2024): *Det humanistiska bibelverket. Kring den nordiska reformationens bibelöversättning*. Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet.

On the Explanations of *selsyn* Words in the Introduction to the Swedish New Testament of 1526

This chapter examines the explanations of words described as *selsyn*, i.e. seldom seen or unfamiliar in meaning, in the introduction to the Swedish New Testament of 1526. A list of 44 such words, with explanations, is provided. The model for this is most likely the New Testament in Danish from 1524 which contains a similar list of around 30 words, six of which also occur in the Swedish counterpart. No equivalent is found in Martin Luther's New Testament in German from 1522, one of the sources for the Swedish translation.

The introduction's author begins by defending the very act of translating the New Testament, acknowledging that while some of the Swedish words may seem strange, the reader will eventually become familiar with them. Of the 44 words, 27 of the 29 that are attested in the late Old Swedish period were either in common use or signified well-known terms from the ecclesiastical sphere, such as (in Modern Swedish spelling) *biskop* 'bishop', *kalk* 'chalice', *helig* 'holy', and *kyrka* 'church'. Two new words were probably derived from Luther's translation, namely *ebräkersk* 'adulterous' and *nöctern* 'sober'. Other words that are not recorded in Old Swedish texts include *avsova* 'pass away', *gudaktighet* 'godliness', *människors lära* 'human teaching', *farisé* 'pharisee', *proselyt* 'convert', *publikaner* 'tax collector', *sabbatsdagen* 'the Sabbath day', *satan* 'Satan', *synagoga* 'synagogue', *sötebrödsdagar* 'festival of unleavened bread', *tetrark* 'tetrarch', and *epistel* 'epistle'. As seen from this list, these are all quite technical.

In the main text of the translation, marginal notes are appended, as in

Luther's New Testament. Some *selsyn* words occur there, but only on 14 occasions: ten times in Matthew, once in John, twice in Acts and once in Romans. Most marginal notes are found in New Testament books of theological importance; the last quarter accordingly contains only 5% of the total. However, the printing of the book in two sections also explains the distribution of the marginal notes and especially where the *selsyn* words appear in these. The first section encompasses the introductory material, the Gospels, and Acts, and as shown above, only a single *selsyn* word appears in a marginal note in the second section. As is also clear from the extremely short errata list at the end of the volume, proofreading progressed only as far as Romans and the same then applies to the addition of vocabulary explanations in the marginal notes. Together, these observations confirm the conclusion of earlier scholars that the New Testament in Swedish of 1526 was produced in great haste.